MEDLEMSBLAD FÖR JOHAN NORDLANDER-SÄLLSKAPET
RED: LARS-ERIK EDLUND NR 3/1980 ÅRGÅNG 1

KNYTT OCH OKNYTT

Tankar i höstmörkret 1980

Det har nu snart gått två år sedan vår förening för norrländsk humanistisk forskning, Johan Nordlander-sällskapet, stiftades. Den fick redan från början ett positivt mottagande på många håll. Bland annat är initiativtagarna glada över det gensvar de fick från Johan Nordlanders hembygd Sollefteå kommun och från humanister med norrländsk förankring i Uppsala och Lund. Vi har nu cirka 200 medlemmar, varav 14 ständiga, utan att egentligen ha ansträngt oss. Och vi är övertygade om att vi kan få många fler, om vi bara värvar med förstånd. Sedan gäller det att ha tid och krafter att inte bara tända lågan utan också att hålla den levande.

Vår verksamhet har hittills främst bestått i att ge ut skrifter och anordna sammankomster och föreläsningar. Vi har också lagt oss vinn om att nå utanför Umeå med våra sammankomster. I mars i år for tre medlemmar i vårt sällskap till Sollefteå och föreläste vid gymnasiet och vid ett samkväm för allmänheten, och i oktober for tre till Piteå i samma ärende. För denna verksamhet är vi emellertid beroende av ekonomiskt stöd från respektive skolor och kulturnämnder.

För mig personligen har ordförandeskapet i Johan Nordlander-sällskapet inneburit en glädjande möjlighet att underhålla eller återknyta förbindelser med gamla vänner runt om i Norrland. Till sällskapets medlemmar bifogas i detta utskick en liten julgåva. Tack vare tillmötesgående från redaktionskommittén för festskriften till Carl-Eric Thors (= Studier i nordisk filologi

490) har Johan Nordlander-sällskapet förvärvat en särtrycksupplaga av det föredrag jag höll när sällskapet stiftades 14 mars 1979. "Ön även kallad Bullernosius" är en uppsats om min barndomsbygd, om älvar som sinade och forsbrus som förstummades. Men det är dessutom ett prov på hur ortnamnsforskning inte bara handlar om ord och deras tydningar utan också om människornas verklighetsuppfattning och landskapsbild förr i världen.

I vårt tidskede med högre allmänbildning och längre fritid än förr finns det uppenbarligen också större möjligheter än förr för meningsfull humanistisk forskning i regionala och lokala ämnen utanför universitetets murar. Samtidigt har den tekniska och materiella utvecklingen nu nått den punkt då hela samhället börjar besinna sig och ersätta honnörsordet levnadsstandard med honnörsordet livskvalitet. Och en viktig del av livskvaliteten är just kunskapen om oss själva och vår bakgrund, medvetenheten om människornas miljö och livsvillkor. Det är detta som de humanistiska vetenskaperna innerst sysslar med.

Vårt västerländska välstånd upplever nu en kris, som i framtiden kanske kommer att visa sig vara en vändpunkt. Men hur det än går så bör vi minnas att man knappast kan finna att ett folk i aldrig så enkla omständigheter inte har råd med en egen kultur, med konst och litteratur. Tänk bara på hur samerna, som ända in på 1900-talet levde under materiellt sett ytterst hårda villkor, genom århundradena fram till vår tid utvecklade och vidareförde en rik fond av sagor och traditioner och ett högt utvecklat konsthantverk.

G O D J U L

Karl-Hampus Dahlstedt

NÅGRA INTRESSANTA NORRLANDSPROFILER
Axplock ur handskriftssamlingen vid Umeå universitetsbibliotek

Johan Nordlander utforskade mångsidigt och flitigt Norrlands kulturhistoria. Han efterlämnade en hel del handskrifter med material som inte befordrats till trycket, och detta material finns nu bl.a. vid Landsarkivet i Härnösand och på Dialekt- och folkminnesarkivet i Uppsala (ULMA).

Också i Umeå finns det vid universitetsbibliotekets handskriftsavdelning en rad intressanta personarkiv — om också Johan Nordlander inte är representerad där. Dessa handskriftssamlingar ger goda inblickar i norrländskt kulturliv från olika synvinklar. Handskriftsavdelningen har samlingar från 1600-talet (oftast då avskrivna handlingar från andra arkiv) fram till 1900-talet.

I den följande artikeln skall handskriftsavdelningen något presenteras. Eftersom arkiven är rätt så omfattande har jag valt att lägga tyngdpunkten i framställningen vid de enskilda arkivbildarna. Dessa presenteras i kronologisk ordning efter födelseår, alltifrån J. A. Linder till Erik Nordberg.

Johan Anders Linder

20/11 1783 - 1/1 1877

Pastor Johan Anders Linder föddes på ett soldattorp i närheten av Rickleå gästgivargård i Bygdeå socken.

Hans far sergeanten Thomas Linder, dog när sonen fortfarande var liten. Modern Brita Maria Alenius lyckades få sonen till Umeå skola, vidare till Härnösands gymnasium och slutligen till Uppsala universitet, där han prästvigdes 1809, endast 26 år gammal. Efter förordnanden i Stigsjö, Norsjö och Skellefteå m fl orter blev han 1823 förste komminister i Umeå landsförsamling - även staden hörde då dit, Umeå blev eget pastorat långt senare - en tjänst som han uppehöll i ej mindre än 54 år. I Hernösands stifts herdaminne sägs om pastor Linder att han var en kraftfull och energisk man, begåvad med mångsidiga intressen. I en runa vid hans död berättas att då de hårda missväxtåren på 60-talet övergick provinsen trädde han ekonomiskt hjälpande emellan då några av hans församlingsbor hotades med att nödgas gå från gård och grund.

Det berättas vidare att gamle pastorn var tusenkonstnär i praktiska värv. Sedan han strukit av sig prästkappan var han precis som en annan människa, skötte med iver sitt jordbruk, var snickare, svarvare och arkitekt och fann även tillfälle att på lediga stunder måla akvarell och teckna, således en rätt ovanlig Herrens tjänare.

I Norsjö där han länge var kapellpredikant, anlade han på sin tid planteringar vid prästgården, som det ännu lär finnas spår av - även det ovanligt för den trädgårdsfattiga tiden - och han nämns vidare för sitt personliga deltagande i Holmsunds kyrkobygge. Denne otroligt mångkunnige och arbetsamme prästman fann även tid att utarbeta en beskrivning av lappmarken som enligt uppgift räknades som den bästa på sin tid. Till Umeå skola skänkte han år 1862 392 volymer böcker, vilka dock jämte hela skolbiblioteket förstördes vid Umeå brand 1888.

Pastor Linder dog i en ålder av 93 år. I samtida tidningars dödrunor sägs att hade det varit lite stridigt i yngre år mellan herde och församlingsbor, så lärde man sig med åren att uppskatta varandra och församlingen firade gamle pastorns 50-årsdag som församlingens pastor med högtidlig gudstjänst och därefter samkväm i prästgården. Församlingen reste även sedermera en ståtlig vård över hans grav.

Pastor Linder var gift tre gånger. Första gången 1811 med Susanna Charlotta Eurenius. Efter två års äktenskap dog hon, endast 21 år gammal. Året därpå gifte han om sig med Fredrika Christina Fant; hon var lite äldre än sin företträderska och dessutom ett myndigt fruntimmer, som med samma varma själ, sägs det, tillagade en stek, som hon författade ett hyllningskväde när så påfordrades. Pastor Linders tredje fru hette Carolina Ulrica Dyhr. Hon dog en vecka före sin man. De begravdes på samma gång.

Pastor Linders arkiv finns på handskriftsavdelningen. I det kan man finna manuskript och akter, som hänför sig till olika medlemmar av släkten Linder. Huvudparten är egenhändiga manuskript av och skrivelser riktade till eller rörande pastor Linder och hans andra hustru Fredrika Christina Fant. I pastor Linders självbiografiska stoff kan man återfinna en levnadsbeskrivning och dagböcker. Interfolierade almanackor, anteckningar från skoltiden i Härnösand och studietiden i Uppsala, predikningar, vetenskapligt skriftställarskap m m. Denna samling utökades 1854 med manuskript härrörande från deras son, docenten i grekiska vid Uppsala universitet, Theodor Linder, vilken dog detta år.

Efter pastor Linders död, kom hela arkivet att tillfalla äldste sonen, lantmätare Johan Albert Linder, vilken emellertid redan 1878 dog och i sin tur lämnades papperen i arv till sin son, kaptenen och lantmätaren Johan Erik Linder. Vid dennes död tillföll arkivet, ytterligare utökat med av de båda lantmätarna efterlämnade handlingar, gymnastikdirektör Elisabet Linder, vilken sedermera testamenterade hela materialet till Umeå vetenskapliga bibliotek.

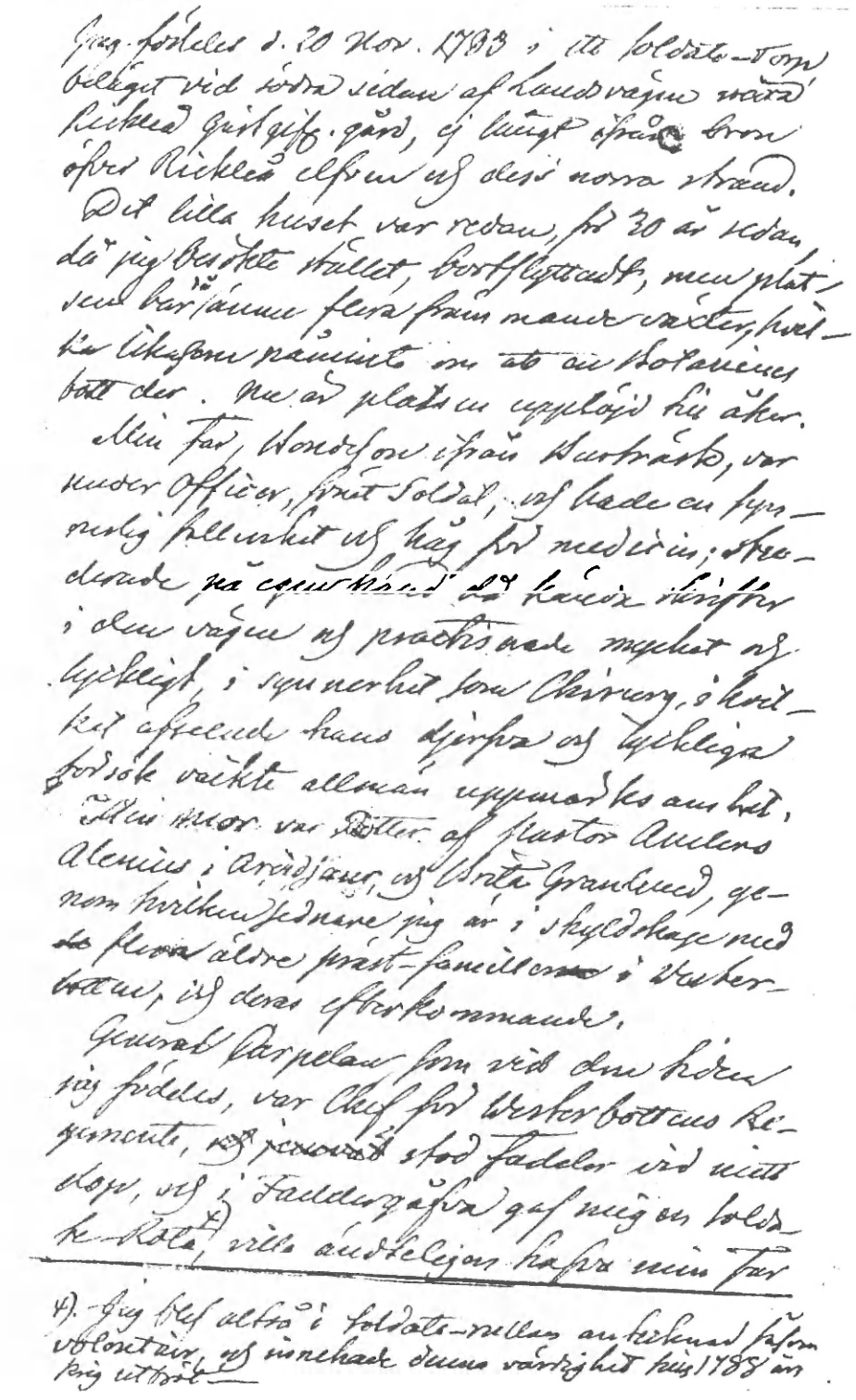

Figur 1. En sida ur J.A. Linders ungdoms- och levnadsminnen.

Även Linders föräldrar, första hustru och övriga barn finns representerade med en del papper. Ytterligare har, av olika anledningar, ett par medlemmar av släkten Alenius, med vilken pastor Linder på morssidan var befryndad, blivit företrädda med egna manuskriptsamlingar.

Johan Fredrik Cornell

24/2 1837 - 27/8 1912

Johan Fredrik Cornells arkiv består av 21 volymer och hänför sig till åren 1867-1912. J. Cornell var en framträdande profil framför allt i samband med älvregleringar och byggande av broar och vägar.

Han föddes i Tuna församling, Medelpad, den 24 feb. 1837. Efter att ha varit elev vid läroverken i Sundsvall, Hudiksvall och Härnösand blev han student i Uppsala dec. 1855. 1861 avlade han ingenjörs- och officersexamen. Åren 1870-95 var Cornell chef för byggnader och flottning i Ljunga älv med bivattendrag och tillika generalentreprenör å flottningen i samma älv 1884-95 samt rådgivande ingenjör under år 1896. Dessutom innehade han en mängd förtroendeposter.

Cornells livsverk tillhör det i våra kommunikationers historia märkliga skede, då den enskilda företagsamheten gjorde Norrlands älvar flottbara och därigenom på allvar öppnade de inre skogsvidderna för exploateringen. Älvrensningen i större skala i syfte att befordra flottningen hade åtminstone i sydvästra Sverige efter norska föredömen påbörjats redan på 1600-talet. Under 1700-talet sysselsatte vattenledernas förbättring livligt statsmakterna, men ännu vid 1800-talets mitt måste Norrlands flottningsväsen betecknas som synnerligen outvecklat. Så var i det vattendrag, som främst skulle vara föremål för Cornells verksamhet, Ljungan, flottningstiden treårig. Virket kunde högre upp föras fram endast vid högvatten, och svåra hinder föranledde ofta elakartade brötbildningar. År 1870 började Cornell sitt arbete som chef för byggnader och flottning i Ljungan med bivatten. De tekniska förbättringarna som genomfördes var mycket stora och effektiva. Flottningstiden nedbragtes, om man bortser från de avlägsnaste källfloderna, till ett år, och dock hade flottgodsmängden, som vid C:s avgång från flottchefsbefattningen uppgick till två millioner stockar, sannolikt fördubblats under hans tid. Även kostnaderna nedbragtes.

Cornell fann även tid till en omfattande konsulterande ingenjörsverksamhet inom väg- och vattenbyggnadsfacket. Särskilt anlitades han vid flottledsregleringar, främst inom Ume älvs och Indalsälvens distrikt. Till hans större arbeten utanför Ljungans flodområde hör ordnandet av flottningen i Ume älvs nedre lopp.

Sin samlade erfarenhet på flottningens område nedlade C. i en visserligen kortfattad men mycket instruktiv översikt över de viktigaste flottledskonstruktionerna i väg- och vattenbyggnadskårens minnesskrift 1901. Ehuru han här ej ens antyder vad som återgår på hans personliga insatser, torde full enighet råda om att många av de tekniska anordningarna, som han i sin skrift skildrar, utgörs av hans egna uppfinningar och förbättringar.

Cornell var en man, som ställde stora fordringar på både sig själv och andra. Och hans kraftiga och livliga natur förnekade sig ej, då det gällde att försvara en åsikt. Men han förstod att rycka andra med sig och att vinna dem, han kom i beröring med.

Cornells arkiv innehåller material från hans arbete med älvregleringar, brobyggnader och vägar i Norrland. Det är till stor del skrivelser och protokoll.

Frida Maria Åslund

20/1 1879 - 4/10 1937

Frida Åslund var född i Umeå. Hennes föräldrar var avvittringslantmätaren och författaren Daniel Å. och Maria Sofia Linder. Hon tog folkskollärarinneexamen 1901 och var folkskollärarinna i Horndal, By socken, Dalarna.

Frida Åslund kom från en konstnärlig familj. Hennes två bröder Elis Åslund och Helmer Osslund, var kända konstnärer och även Frida målade.

Främst gjorde Frida sig känd genom ett flitigt skriftställeri. Hon var författarinna till ett flertal romaner och folklivsskildringar och fick även mottaga flera pris för sitt författarskap. Hon medarbetade i flera tidskrifter.

I hennes produktion märks bl a Fridaböckerna, Främlingsfolket i Degerforsa och Gertru från Svartliden.

Frida skrev tre böcker om Folke och Frida. Den första hette Folke och Frida, därefter kom Frida i Per-Nils-gården och sist Tiden går.

I Fridas böcker finna autentiska detaljer, som fortfarande lockar till igenkännande pusselläggning för dem som känner till Umeå förr och nu. Frida skriver mycket gärna om barndomens Umeå på 1880-talet. Ett annat motiv som hon gärna också skildrar är Rysstiden med 1809 års krig och äventyrliga episoder.

Hon skrev även historiska romaner, främst Främlingsfolket i Degerforsa. Romanen hade som de flesta av hennes böcker en verklighetsbakgrund. Det Frida inte kände till själv hade hon gått till gamla källor och läst på.

Frida började redan som liten att skriva ner olika händelser och notiser i dagboksform. Ett tema som går igen i hennes böcker är ofta barnets nyfikenhet och barnets allvar. Den största delen av hennes böcker motsvarar denna barndagboksform.

Handskriftsavdelningen förfogar över Frida Åslunds originalmanuskript till hennes böcker.

Gustaf Hallström

11/7 1880 - 5/10 1962

Handskriftsavdelningens största samling är antikvarie, fil. dr. Gustaf Axel Hallströms. Hans arkiv omfattar 172 volymer (ca. 22 hyllmeter) samt avritade hällristningar. Hans fotografisamling är sällsynt stor och gedigen.

Hallström blev fil. kand. 1905 och fil. lic. 1913 i Uppsala. Några år var han amanuens vid Livrustkammaren. Han blev 1909 amanuens, 1925 extra antikvarie samt 1938 andre antikvarie vid Vitt. akad. 1944 tilldelades han hedersdoktorstiteln vid Uppsala universitet. Under åren 1911-1956 skötte han undervisningen i fornlämnings- och naturskyddslära vid Tekniska högskolan och var från och med 1935 speciallärare i detta ämne.

Hallström ägnade sig framför allt åt utforskningen av Norrlands förhistoria och företog i samband härmed omfattande forskningsfärder ända till Kolahalvön, mellersta Ryssland, Sibirien och Kina. Flera av hans forskningsfärder blev

på samma gång goda sportbragder, bl a en 60 milafärd från Kiruna till Norra Ishavet på 19 dygn.

Huvudparten av hans material rör Norrlands (inklusive Dalarnas) och därmed sammanhängande områdens, främst Norges och Finlands, arkeologi. Inom detta nordliga område har Hallström behandlat alla förhistoriska epoker, och han har sysslat såväl med föremål som med fasta fornlämningar.

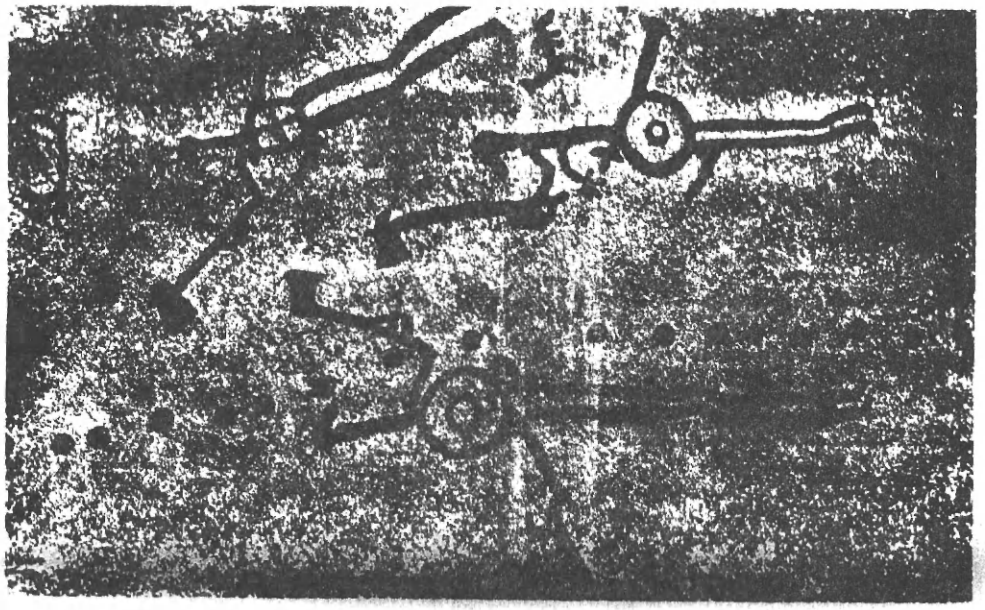

Figur 2. Detalj - stridsscen och s.k. älvkvarnar - ur hällristning vid Vitlycke, Tanums socken, Bohuslän. Ristningen, som är en av landets största och mest kända, dateras till första årtusendet f. Kr. Uppmålad med röd färg 1950.

Sin största insats gjorde Hallström emellertid rörande de fasta fornlämningarna, särskilt de nordskandinaviska hällristningarna och hällmålningarna. Under flera årtionden syslade Hallström med denna, främst av djurbilder bestående, märkliga konst. Han gav slutligen ut Monumental Art of Nothern Europe from the Stone Age (1938), som blev ett standardverk på detta område.

Vidare bör nämnas hans insats rörande de norrländska rösena, vilka likt ett band sträcker sig mot norr nästan ända till Bottenhavets nordligaste del. Han kunde påvisa, att dessa till stor del härrör ifrån bronsåldern.

Även medeltidens fasta fornlämningar blev föremål för Hallströms behandling, liksom Dalarnas järnålder och fasta fornlämningar och fynd ifrån de jämtländska fjällbygderna.

En av hans viktigaste forskningsuppgifter rörde Norrlands bebyggelsehistoria. Han hävdade, att Norrland koloniserats från Mellansverige och inte från Norge, som tidigare gjorts gällande. Han publicerade tidigt en plan till systematisk undersökning av Norrlands äldsta bebyggelsehistoria och i en lång rad avhandlingar lade han fram material från de olika fornåldrarna i Norrland.

Enligt Hallström var det en ambulerande befolkning under stenåldern. främst utgången ifrån sydligare delar av Skandinavien.

Kolonisationen under bronsåldern bestod av en från mellersta Sverige kommen, handelsdrivande befolkning, som bosatte sig vid kusterna och ett stycke uppför flodmynningarna och drev handel med infödingarna samt befordrade deras produkter söderut. Därefter följde sannolikt enl. Hallström en avfolkning under tiden c. 500 f. Kr till Kristi födelse, förorsakad av en försämring av klimatet, kanske med en invandring av lapparna som följd. F.o.m. sistnämnda tid tog kolonisterna från mellersta Sverige åter steg för steg Norrland i besittning och under århundradenas lopp trängde de allt längre mot norr och in i det inre av landet.

Efter en ingående analys av kulturformerna i Norrland, Norge och Finland under tiderna fram till Kristi födelse, finner Hallström att den enda föremålsgrupp, som kan kombineras med lapparnas invandring, uppträder ungefär vid övergången mellan bronsåldern och järnåldern, d v s vid mitten av det sista årtusendet f. Kr. Denna har sina anknytningar i nordligare delar av Finland och Ryssland. Hallström menar att vid denna tid, då klimatförsämringen drivit bort större delen av den skandinaviska befolkningen från norra Skandinavien, lapparna kommit i dennas spår ifrån norra Finland, dit de tidigare invandrat ifrån norra Ryssland.

Hallström kännetecknas som vetenskapsman av stor grundlighet och samvetsgrannhet. Hans forskningar går alltid på djupet. Men samtidigt som han hade sinne för den mödosamma detaljgranskningen, visade han sig äga förmåga att ur detaljerna få fram de stora linjerna. Hans forskning har också alltid karakteriserats av stor självständighet. Inom svensk arkeologi har Hallström mer än någon annan representerat den etnologiska linjen. Även stilistiskt står Hallströms produktion på en hög nivå.

I det antikvariskt och etnologiskt värdefulla arkivet ingår manuskript och handlingar framför allt rörande samerna i norra Skandinavien, särskilt deras kultur, boplatser, vandringsleder, trolltrummor, offerplatser, hällristningar

och gravar". Vidare finns handlingar om fornfynd och fornlämningar i Dalarna samt i Birka. Manuskript om "monumental art och Nämforsen" kan här även nämnas.

En brevsamling ingår vidare. Bland anmärkningsvärda brevskrivare noteras professorn Anton Brøgger (1884-1951), riksantikvarien Sigurd Curman (1879-1966), författaren och advokaten Carl Dahlbäck (1866-1932), landsantikvarien Erik Festin (f 1878), riksantikvarien Bengt Thordeman (f 1893) och professorn Karl Bernhard Wiklund (1868-1934).

Helge Nathanael Chrysostomus Dahlstedt

29/8 1885 - 30/10 1963

En av Vilhelminas mera kända profiler var f. överläkaren, konstvännen m.m. Helge Dahlstedt.

Han föddes i Vilhelmina -- fadern var prästen Lars Dahlstedt och modern Maria Charlotta (Lotten) Forslund. Han lärde sig trivas med befolkningen i denna vida lappmarkssocken. Efter en del skolår hemma började han läsa i Uppsala och 1903 blev den vita mössan hans.

"Jag ville bli jägmästare, men pappa var av en annan åsikt och så småningom började jag med läkarbanan", berättar han.

Han blev med. kand. 1908 och med. lic. 1914. Efter en del underläkarförordnaden kom han 1919 till Österåsens sanatorium utanför Sollefteå. Där stannade han tills han pensionerades 1951, då han flyttade tillbaka till Vilhelmina.

Under sin tid som läkare gjorde han sig genom sitt kunnande och sin mänsklighet mycket omtyckt bland patienterna. Bland dessa fanns också en lång rad kända och mindre kända målare och författare.

Helge Dahlstedts söner donerade hans arkiv (till omfånget cirka 7,5 hyllmeter) till universitetsbibliotekets handskriftsavdelning. Han arkiv består av en avsevärd mängd material, som är intressant bl.a. ur etnologisk synvinkel. Han ger en klarsynt iakttagande bild av lappmarkslivet i Västerbotten under slutet av 1800-talet och början av 1900-talet. Det är frågan om lättlästa och underhållande berättelser om seder och bruk bland samer och svenskar. Ofta

belyser han de olika miljöerna med kompletterande fotografier. Han hade som tidigare nämnts ett stort intresse för konsten.

I hans samling finns även brev av och berättelser om kända kulturpersonligheter som Leander Engström, Helmer Osslund, Rune Sigvard, Folke Ricklund och Pelle Molin.

Johan Svante Lundell

13/11 1894 - 27/2 1971.

För de forskare som är intresserade av genealogiska undersökningar, särskilt Västerbottenssläkter i Finland, är Svante Lundells arkiv en verklig tillgång. Arkivet består av 30 volymer.

Svante Lundell var grosshandlare i Skellefteå. Han tog realexamen 1910 och studerade därefter ämnena etnografi och botanik. Han företog en rad studieresor till Finland och Norge. Efter anställning i olika firmor blev han innehavare av Svante Lundells Maskinaffär i Skellefteå år 1943. Han var även chef för centrala Finlandshjälpens transportavdelning i Haparanda 1940-41, dessutom hade han uppdrag för statliga myndigheter och enskilda vid transportleden Petsamo - Haparanda.

I Svante Lundells samling återfinner man främst köpehandlingar och boupptecknningar från 1700-talet och 1800-talet, genealogiska undersökningar om bl.a. Västerbottenssläkter som kommit till Finland genom folkomflyttningar mellan norra Finland och Sverige, samt handlingar rörande Finlandshjälpen 1940-41.

Även Svante Lundells bibliotek finns i Umeå universitetsbibliotek. I detta ingår bl.a. sockenmonografier från Finland.

Erik Nordberg

1/12 1896 - 18/2 1971

Om man vill studera kyrkans relationer till samerna i äldre tid, hur den kristna läran spreds och hur kyrkor byggdes och skolor inrättades i Lappmarken, är

kyrkoherde Erik Nordbergs samling ett fynd. Hans material berör till största delen 1600-talet och 1700-talets förra hälft. Arkivet är mycket omfattande (cirka 9 hyllmeter, osorterat). En stor del av arkivet består av excerpter ur olika arkiv.

Norberg föddes i Bjärtrå i Västernorrlands län, tog studentexamen 1914, blev fil. kand. 1919 och teol. kand. 1923. Efter olika tjänstgöringar blev han komminister i Arjeplog från 1927 fram till 1953, då han slutligen blev kyrkoherde i Sollefteå. Han innehade även en del förtroendeuppdrag. Efter inträde i emeritusåldern bosatte han sig i Uppsala och bedrev där forskningar i de lapska församlingarnas liv. Kungliga Skytteanska Samfundet har utgett hans aktsamling under titeln K ä l l s k r i f t e r r ö r a n d e k y r k a o c h s k o l a i d e n s v e n s k a l a p p m a r k e n u n d e r 1 6 0 0 - t a l e t.

Mycket material finns således att tillgå i universitetsbibliotekets handskriftssamling. Men man hoppas också att andra intressanta privatarkiv framdeles skall införlivas i samlingarna. Kanske Johan Nordlander-sällskapets medlemmar kunde hjälpa till med detta?

Anna-Lena Samuelsson

I EGEN SAK OCH ANDRAS —
en amatörarkeologs reflektion

I årsboken Västerbotten 1928 publicerades — i översättning från latin av J. V. Lindgren — en liten avhandling av Jonas Ask från 1731, Om staden Umeå och närliggande pastorat. I den omtalas bl.a. en gravhög,

> belägen hitom, på södra sidan om Umeälv nära byn Klabböle. Där finns den på en äng 750 alnar från själva älven. Dess höjd lodrätt är 17 1/4 alnar, dess omkrets vid foten är 160 alnar /---/.

Uppgiften om denna hög hade Jonas fått av sin broder Bernhard, som enligt Jonas var pastor vid Västerbottens regemente. (Även i Hülphers´ Samlingar 5, 1789, anges en "ättebacke" i Klabböle. Möjligen åsyftas samma hög!)

En så förhållandevis detaljerad 1700-talsbeskrivning som denna, tänkte jag, då jag för många år sedan läste Asks avhandling, måste nästan vara grundad på självsyn: Bernhard, eller någon annan, hade helt enkelt varit vid en viss hög nära Klabböle och där gjort vissa mätningar.

Men var, närmare bestämt, låg Asks äng? Sommaren 1974 fick jag tillfälle att söka efter den, och med ledning av hans lägesuppgift var den inte svår att finna. (Sådan klabböleterrängen nu är och i det stora hela förmodligen var under 1700-talet finns det endast en möjlig plats.) Ungefär mitt på ängen förekom en tydlig jordförhöjning, och ju mer jag stegade och gick över denna, desto mer övertygad blev jag om att den utgjorde resterna av Asks 1700-talshög.

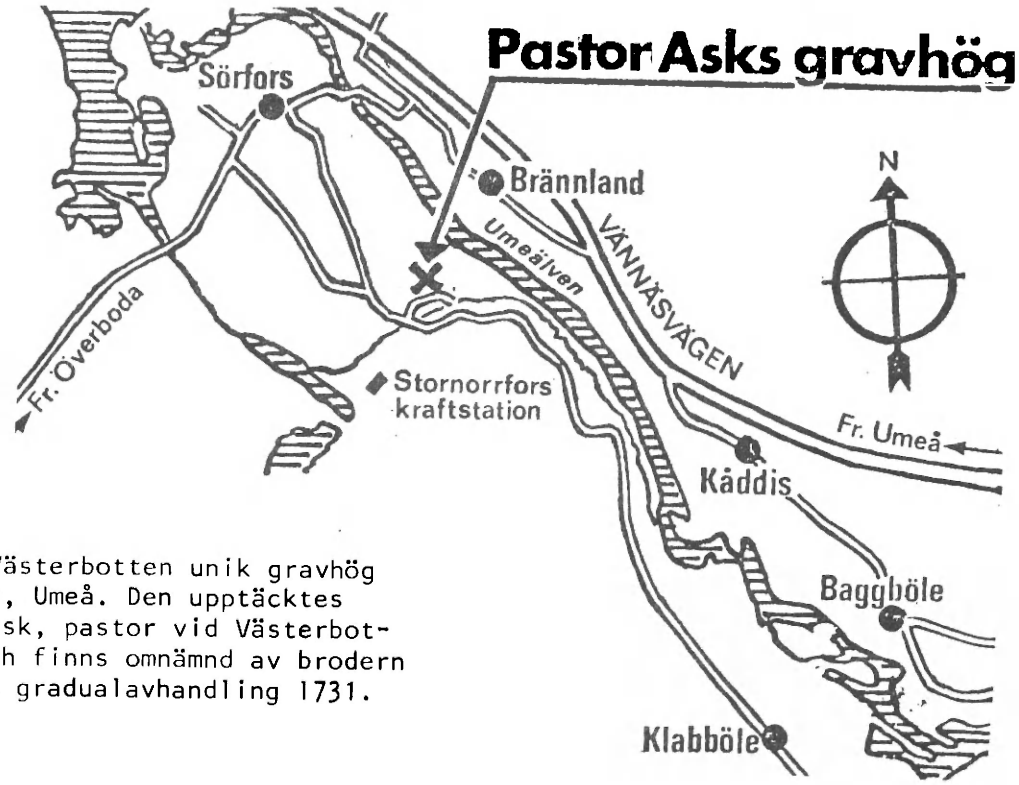

Figur 3. En för Västerbotten unik gravhög finns vid Klabböle, Umeå. Den upptäcktes 1730 av Bernhard Ask, pastor vid Västerbottens regemente, och finns omnämnd av brodern Jonas Ask i dennes gradualavhandling 1731. (VK 17/6 1974.)

Skulle jag nu ha kontaktat länsmuseet i Umeå eller arkeologisk expertis vid Umeå universitet? Vem vet, kanske hade vi här platsen för en höggrav i Västerbotten — i så fall den enda i landskapet och en av några få i övre Norrland. Å andra sidan: man hade ju läst Asks avhandling efter 1928 och kanske redan besökt denna äng, och om det låge något i hans uppgift, skulle väl detta ha varit känt numera. Alltså var det väl inget särskilt med vad jag funnit.

Emellertid kunde jag inte släppa tanken på ängen. Tillsammans med en geolog i bekantskapskretsen begav jag mig därför ännu en gång till Klabböle för ytterligare undersökningar. Dessa stärkte min (och hans) övertygelse om att vi funnit platsen för Asks hög. Särskilt var det två omständigheter som pekade på att vi hittat rätt. För det första fanns det — ännu på drygt en meters djup — inte någon fluviativt sedimenterad skiktning i jordförhöjningen på ängen, utan jorden var "störd" och bemängd med heterogent material. Däremot hade den omgivande, lägre ängsmarken en sedimenterad skiktning vid 3 decimeters djup. För det andra innehöll jordförhöjningen nästan samma jordmängd som bör ha funnits i 1700-talshögen enligt Asks måttsuppgifter. Högen kunde alltså ha blivit nedtagen och jorden brukad för odling, något som antagligen skett med många liknande högar. Då vi menade att våra iakttagelser hade ett mera allmänt intresse, skrev jag i Västerbottens-Kuriren (Umeå) en artikel om vårt besök i Klabböle (Pastor Asks gravhög, VK 17/6 1974).

I somras hade jag åter vägen förbi Klabböle och passade då på att besöka ängen. Ängen, ja! Denna var nu igenvuxen med buskar och ungskog, och "högen" var väl dold. Sic transit!

Vad som enligt många tecken är — eller var — pastor Asks hög kommer kanske inte att bli vetenskapligt undersökt. Den arkeologiska väntelistan för övre Norrland är ju lång, och dessutom kan man som amatör inte alltid hoppas på forskningens gehör för ens synpunkter. Men, undrar jag, borde inte den lokala kulturnämnden ha läst min artikel och tänkt ungefär som så att det här verkar ju ganska rimligt och intressant? Och behövde man i så fall egentligen bättre bevis för att smida medan järnet ännu var varmt, att börja med kanske genom ett anslag vid klabböleängen, t.ex. ett med följande lydelse:

> Jordförhöjningen på denna äng hade under 1700-talet troligen formen av av en hög med en högsta höjd av cirka 10 meter. Enligt en traditionsuppgift, återgiven av Jonas Ask 1731, var högen en gravhög. Om denna uppgift är riktig, är detta den enda kända platsen för en höggrav i Västerbotten.

Kanske kunde man sedan också ha återställt Asks hög i dess ursprungliga skick. Ett sådant tilltag skulle ha varit uppiggande, och högen skulle säkert ha blivit ett nytt och trevligt turist- och utflyktsmål. Vi skulle därmed också ha fått en viss debatt till gagn för folks lokalhistoriska kunskaper. Då det gäller att tillvarata och öka intresset för hembygdens historia borde vi inte vara så ängsliga. Här tycker jag många gånger att vi i Norrland har en del att lära av andra svenska landsändar och andra länder.

Bengt Audén

FRÅN HÖSTMÖTESFÖRHANDLINGARNA

Undersökning visar:
— *De gamla har det ganska bra*

En glädjande stor publik hade på tisdagskvällen sökt sig till humanisthuset för att hos Johan Nordlander-sällskapet höra historieprofessorn Sune Åkerman berätta om "De stackars pensionärerna". Det var en något skämtsam titel, då han egentligen menade tvärtom.

Tillsammans med två forskarkollegor genomförde han sommaren 1979 en intervjuundersökning bland ett antal pensionärer i Rätans socken i södra Jämtland. De kom underfund om att den bild som press, radio och TV ger av dagens åldringar i glesbygd måste bemötas. De gamla sitter inte bortglömda och isolerade. De reser till Rhodos och de har färdtjänst. Deras barn och barnbarn kommer och hälsar på dem med jämna mellanrum. Många kör egen bil.

Den forskningsrapport, som blivit resultatet av undersökningen blev klar för någon vecka sedan. Den bekostades av Statistiska centralbyrån. Hur den skall publiceras är ännu oklart.

Det var en spännande bit nutidshistoria som Sune Åkerman rullade fram, där han anknot till den stora barnbegränsningen som började i slutet av förra århundradet utan tillgång till preventivmedel. Det hände något drastiskt, då man lyckades bringa ner den stora familjen till ett hanterligt format. Konsekvenserna av det upplever vi i dag. Utan det hade det med all sannolikhet blivit en revolution här i landet 1917. Vi hade inte kunnat ta emot de stora invandrarskarorna, som vi nu gör.

● Nyordning i sovrummet

Människorna valde att i sina sovrum förändra Sveriges historia, sa talaren.

De människor, som varit föremål för den undersökningen är de som födides i dessa familjer. Det är viktigt att intervjua dem nu. Om tio–tjugo år är det för sent.

Vi valde Rätans socken. Jag tror att vi kunde ha tagit någon annan socken lika gärna. Det resultat vi fått fram gäller nog glesbygd i hela Sverige.

De tre forskarna valde ut den grupp människor som gifte sig i denna socken åren 1925–1935 och har sedan följt upp dem. Av 79 tillfrågade ställde 67 upp. De mest tveksamma var kvinnorna. Även när båda makarna levde kördes kvinnan ofta fram mannen att svara, men när det kom till kritan var det hon, som hade de intressantaste uppgifterna.

När två makar intervjuades samtidigt, kunde det hända att fram steg två helt skilda liv, där man inte haft så mycken kontakt med varandra. Man har fått fram ett äktenskap i Rätans socken på 1900-talet.

● Tre timmar

De högt kvalificerade forskarna och utfrågarna hörde sig för om hälsotillstånd, om bostadsförhållanden om rörlighet o s v. Intervjuerna tog upp till tre timmar. En pigg 81-åring höll på att laga taket, när man kom och hade inte tid för någon längre intervju. En pigg 93-åring var ute och långcyklade. Några låg på långvård.

Något som slog forskarna var den påfallande höga bostadsstandarden de gamla hade i denna skogsbygd. De tyckte också själva att det var stor skillnad nu och när de var barn, da "gamla kunde få bo bakom korumpan".

Men visst träffade utfrågarna på problem också. Den billösa gamle i glesbygd blir lätt sittande i sin stuga t ex.

– Sedan skall man komma ihåg, sa Sune Åkerman. Vår undersökning gäller människan. När det gäller bygden blir bilden mörkare. Faran för kulturlandskapet och bebyggelsen är uppenbar.

● Spännande

– Det var en spannande undersökning att göra. Dagens 80-åringar förefaller att vara de enda nöjda i detta i övrigt så gnälliga land.

– För oss historiker med demografisk inriktning har det varit viktigt att få genomföra denna undersökning. Med den nya databehandlingen av folkbokföringsregistren, kommer det snart att vara helt omöjligt att genomföra en undersökning av den här arten. Vi som tidigare varit ett föregångsland på befolkningsstatistikens område, är då tillbaka till 1670/80-talen, där kyrkbokföringen på allvar började. Sannolikt kommer man på 2.000-talet att tala om den fatala perioden [illegible] 1984?, då man lät ett perfekt [illegible] som bli direkt [illegible]

[illegible] intervjuade grunnen [illegible] 80-åringar tillhör den generation som fått vara med om de mest genomgripande förändringarna i mänsklighetens historia. Det är därför viktigt att fånga upp vad den tycker och tänker medan tid är, slutade Sune Åkerman.

KURT BOBERG

VK 16/10 1980.

VAD KALLAS EN RENKO PÅ DIN DIALEKT OCH PÅ ESPERANTO?

Till det mänskliga språkets finesser hör avvägningen mellan grammatiskt bildade avledda ord och lexikaliskt helt fristående ord. När man vet att oxe på esperanto heter bovo, så är det bara att foga in -in- för att få ordet bovino som betyder ko och -id- för att få bovido som betyder kalv. Man kan alltså säga att affixet (ordtillägget) -in- betyder hona och -id- betyder unge. Av hundo bildar vi sålunda hundino tik och hundido valp, av alko älg, alkino älgko och alkido älgkalv, samt av urogalo tjäder, urogalino tjäderhöna och urogalido tjäderkyckling.

Dr L. Zamenhof, som skapade esperanto, föredrog att så långt som möjligt använda grammatiken för att bilda nya ord. Esperantogrammatiken är enkel och regelbunden och eftersom ingen är infödd i detta tungomål, utan alla måste inhämta det som ett främmande språk, är det betydligt lättare att lära sig ett fåtal regler för ordbildning än en mängd sinsemellan helt olika ord.

I svenskan har vi en direkt motsvarighet till esperantos hondjursaffix i fem ord med högtidlig eller biblisk klang: lejoninna, tigrinna, björninna, varginna och åsninna. Men ändelsen -inna innebär ingen allmängiltig regel för att bilda benämningar på hondjur i vårt språk. Ofta har vi i stället helt skilda ord, såsom oxe, ko och kalv, fastän de så att säga hör till samma familj, likaså hund, tik och valp. Men en tik kan också kallas hynda, som är avlett av hund. Denna avledningstyp är emellertid sällsynt och oregelbunden. Hur många svenskar vet att galtens unga fru heter gylta i riksspråket och att orrens höna i norra Västerbotten på gammalt folkmål kallas öörr, i best. form örra? Jämför också bjenn och binna nedan.

När man är infödd i ett språk och det är fråga om djurfamiljer som man dagligen eller i varje fall mycket ofta talar om, känns det knappast som en förenkling att haka ändelser på oxe för att tala om kor och kalvar. Tvärtom: dessa medlemmar av nötkreaturens "familj" är alla tre var för sig så välbekanta och betydelsetunga att det är naturligare att ge dem sinsemellan helt fristående korta benämningar. Det samma gällde åtminstone förr i världen om bock, get och killing, som på esperanto kallas kapro, kaprino och kaprido. För mindre vanliga, ofta exotiska djur tillämpar vi däremot också i svenskan en ordbildning som håller ihop "djurfamiljerna", fastän vi vanligen använder sammansättning i stället för avledning. Vi talar t ex om en hanelefant och en honelefant eller

om en papegojhanne och en papegojhona. Och den som inte är uppvuxen i skärgården tycker nog att det är krångligt att hålla reda på guding och åda i stället för ejderhanne och ejderhona, fastän de förstnämnda orden hör till riksspråket enligt Svenska Akademiens ordlista.

Ett mellanläge intar sådana "djurfamiljer" som rentjur, renko och renkalv och älgtjur, älgko och älgkalv eller tjädertupp, tjäderhöna och tjäderkyckling och orrtupp, orrhöna och orrkyckling. I dem använder vi inte generella sammansättningsleder av typen -hanne, -hona och -unge utan speciella leder (som vi har lånat från nötkreaturen) för oxdjur och vissa hjortdjur och likaså särskilda sammansättningsleder (lånade från tamhönsen) för vilda hönsfåglar.

De svenska dialekterna har en likadan mångfald som riksspråket, fastän ibland helt andra ord. I gammal ångermanländska finns kanke och typpe för tupp och höna och i jämtska bruse (eller bäcker) och täcka för gumse (eller bagge) och tacka. De gamla genuina dialekterna hör ju framför allt hemma på landsbygden. Dialekterna lever ofta närmare djuren än riksspråkstalarna. Det är därför naturligt att bygdemålen har specifika djurbenämningar som saknas i riksspråket. Allmänt i Norrland är väl tjä(d)ar el. dyl. och röj om tjädertupp och tjäderhöna. I gammal västerbottniska kallades björnen i allmänhet för bjenn men björnhonan för biinn, i best. form binna.

Men hur var det med älgen? Arkeologerna har med hjälp av hällristningar och paleoosteologin (fornbensläran) visat att älgjakten utgjorde en basnäring (som det numera heter) för norrlänningarna. Senare var älgen nästan helt utrotad på 1800-talet, men har nu kommit tillbaka i överflöd. Älgtjuren kallades i gammal dialekt i Dalarna, Jämtland och västra Ångermanland för brinne el. dyl. Månne det ordet ännu lever kvar? Och existerar det något "fristående" dialektord för älgkon?

Renarna torde inte ha varit lika vanliga som älgarna i forntiden i våra trakter, men för samerna är de ju ytterst väsentliga. De samiska språken har följaktligen många helt olika ord för renar av olika ålder och kön, med olika utseende osv. Från dem har det svenska riksspråket lånat ordtripletten sarv rentjur, härk renoxe och vaja renko. Ordet vaja förekommer också i somliga norrländska bygdemål, men i andra trakter finns åtminstone två andra fristående ord för renko. Jag nämner dem inte här utan ber de läsare som har något att berätta att svara på den frågelista som är bifogad till detta nummer av Oknytt. På det viset hoppas jag att få en bättre och mer detaljrik kännedom om renko-ordens utbredning, uttal m. m. Särskilt är jag ivrig på att få upplysningar från Jokkmokk, Älvsbyn,

Råneå, Mårdsel-Pålkem(=Södra Gällivare), Skellefteå, Burträsk, Degerfors, Vännäs, Örträsk, Bjurholm, (norra) Björna, Solberg, Latikberg (=östra Vilhelmina), Risbäck(=västra Dorotea), Tåsjö, Junsele, Ådalsliden, Resele, Ramsele, Borgvattnet, Ragunda, Hotagen, Offerdal och Kall, men också andra svar är mycket välkomna. De läsare som redan har svarat på frågelistan "Jama och vaja", som skickades ut genom FFÖN i Umeå 1968, behöver inte svara nu igen, såvida de inte har något nytt att förtälja.

Däremot kan jag redan nu tala om att renko på esperanto heter nordcervino eller boacino. Det första alternativet betyder ordagrant "nordhind" eller kanske bättre "nordhjortshona". Det är en ganska misslyckad bildning, bl.a. därför att renen inte är någon hjort även om den tillhör hjortdjuren. Det senare alternativet är bättre och utgår från esp. boaco (uttalat båatså), ren, som uppenbarligen är lånat från samiskans allmänna ord för "ren", med varierande uttal i olika samiska dialekter. Man kunde också ha lånat poro från finskan eller karibo från indianspråk i nordöstra Kanada; men det var nog rätt och riktigt att låta samerna leverera esperantoordet för sitt speciella boskapsdjur. Reno från svenskan vore däremot mindre lämpligt, eftersom det ordet redan finns i esperanto och betyder "njure".

I ett kommande nummer av OKNYTT hoppas jag kunna redovisa resultatet av min fråga. Jag är tacksam för alla upplysningar som jag kan få.

Karl-Hampus Dahlstedt

NYA MEDLEMMAR I JOHAN NORDLANDER-SÄLLSKAPET

Fortsättning från OKNYTT 2/1980.

Lennart Andersson, Umeå
Ann-Charlotte Berglund, Piteå
Tord Bylund, Härnösand
Elisabet Bäckström, Umeå
Dialekt- och ortnamnsarkivet i Umeå, Umeå
Lennart Daghed, Piteå
Gustaf Eklund, Domsjö
Arne Forsén, Piteå
David Gaunt, Gävle
Christian Gisselquist, Piteå
Birgitta Gunnarsson, Örnsköldsvik
Åke Hellström, Domsjö
Roger Jacobsson, Umeå
Thomas Jansson, Umeå
Dagny Johansson, Umeå
Simon Johansson, Umeå
Marianne Lindberg, Piteå
Jörg Lindner, Holmsund
Torkel Markström, Piteå
Leif Nilsson, Uppsala
Hedvig Rehn-Lundgren, Umeå
Rovaniemen kaupunki, Rovaniemi
Willy Sahlin, Umeå
Agaton Sjödin, Viksjö
Måns Swartling, Umeå
Svenskt Visarkiv, Stockholm
Karl-Gustaf Söderlund, Umeå
Svante Thungren, Mellansel
Viktor Wandergren, Långsele
Ingegerd Westerlund, Piteå
Stig-Henrik Viklund, Skellefteå (S)
Rune Västerlund, Uppsala
Andrea Åkerlund, Piteå
Sune Åkerman, Uppsala
Claes Åneman, Uppsala
Katarina Öberg Herou, Piteå
Vilhelm Öhnegård, Uppsala

FÖRTECKNING ÖVER JOHAN NORDLANDER-SÄLLSKAPETS STÄNDIGA MEDLEMMAR

Karl-Hampus Dahlstedt, Umeå
Lars-Erik Edlund, Umeå
Sigurd Fries, Umeå
Märta Kihlgren, Sollefteå
Multrå församling, Multrå
Eivor Nylund Torstensson, Brunna
Tryggve Sköld, Umeå
Sollefteå kommun, Sollefteå
Per Sundin, Härnösand
Umeå stadsbibliotek, Umeå
Astrid Velander, Sundsvall
Jan Velander, Sundsvall
Margit Wennstedt, Umeå
Stig-Henrik Viklund, Skellefteå

I N N E H Å L L S F Ö R T E C K N I N G OKNYTT 3/1980.

Knytt och oknytt. Tankar i höstmörkret, Karl-Hampus Dahlstedt 1

Några intressanta norrlandsprofiler. Axplock ur handskrifts-samlingen vid Umeå universitetsbibliotek, Anna-Lena Samuelsson 3

I egen sak och andras - en amatörarkeologs reflektion, Bengt Audén 14

Från höstmötesförhandlingarna, Kurt Boberg 16

Vad kallas en renko på Din dialekt och på esperanto? Karl-Hampus Dahlstedt 17

Nya medlemmar i Johan Nordlander-sällskapet, Tryggve Sköld 20

Förteckning över Johan Nordlander-sällskapets ständiga medlemmar, Tryggve Sköld 20

OKNYTT. Medlemsblad för Johan Nordlander-sällskapet. ISSN 0349-1706